

Səfura HACIYEVA

Laboratoriya müdiri

KİTABXANALARDA KATALOQ SİSTEMİNİN TƏŞKİLİ VƏ İSTİFADƏSİNDƏ MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KATALOQLAŞDIRMANIN ƏHƏMİYYƏTİ

Cəmiyyətdə kitab sərvətlərindən ictimai istifadənin təşkilatçısı olan kitabxanalar tarixin bütün mərhələlərində özünü ardıcıl və dolğun şəkildə göstərə bilməmişdir. Uzun müddət kitabxanaşünaslıqda belə bir fikir irəli sürülürdü ki, cəmiyyətdə kitabxanaların rolu, onların mədəni əhəmiyyəti birinci növbədə həmin kitabxanalarda toplanmış kitab sərvətlərinin həcmi ilə, fondlarda olan qiymətli və nadir kitablar və kitab kolleksiyaları ilə müəyyən edilir. Kitabxana fondlarından istifadə məsələləri isə ikinci plana çəkilir, kitabxanachılıq fəaliyyətinin başlıca meyarı kimi nəzərə alınmır və ümumiyyətlə bu meyarı daxil edilmirdi.

Müasir dövrdə isə kitabxana sərvətlərindən istifadə olunması dərəcəsi cəmiyyətdə kitabxanaların sosial rolunun başlıca meyara çevrilmişdir. Bu baxımdan kitabxana fondlarının məzmununu aşkara çıxarıb müəyyənləşdirməyin və ədəbiyyatın seçilməsində, informasiyanın alınmasında oxuculara təsirli kömək göstərən ən mühüm vasitə olan kataloq sisteminin də əhəmiyyəti durmadan artır. Müasir dövrdə Azərbaycan kitabxanalarında kataloqların iki əsas növü yayılmışdır: 1) əlifba kataloqu; 2) sistemli kataloq. Bəzi kitabxanalar, əsasən elmi və xüsusi kitabxanalar bundan əlavə predmet kataloqları və digər kataloqlardanda istifadə edirlər. Son illər artıq söhbət ayrı-ayrı kataloqlardan və kartotekalardan deyil, informasiya-axtarış sistemlərindən, o cümlədən maşın kataloqlarından, elektron hesablama maşınlarının istifadə edilməsini nəzərdə tutan terminal və digər avtomatlaşdırılmış informasiya-axtarış sistemlərindən gedir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün kitabxanalarda kataloq sisteminin yaranması, inkişafı və istifadə səmərəliliyinə təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmaadır.

Kitabxana işinə dair terminoloji lüğətdə (1) mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma anlayışı aşağıdakı şəkildə şərh edilir:

"Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma kitabxana şəbəkəsi üçün sənədlərin vahid mərkəzdən kataloqlaşdırılmasıdır. Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın tərkib hissələrinə mərkəzləşdirilmiş təsvir, mərkəzləşdirilmiş sistemləşdirmə, mərkəzləşdirilmiş predmetləşdirmə daxildir. Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın əsas formaları çap kataloq kartoçkalrı və kitablarda verilən mülahizəli kataloq kartoçkasının maketidir" (1, s.163-164).

Qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma dünya kitabxanaçılıq təcrübəsində (ABŞ, Kanada, Rusiya, İngiltərə, Avstriya və s.) çox geniş yayılmış müttərəqqi iş üsuludur (2).

Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma SSRİ-də geniş tətbiq edildi-yindən bir çox Azərbaycan kitabxanaları, xüsusən universal elmi və mərkəzi kitabxanaların kataloq sisteminə çap kartoçkalarından çox istifadə edilmiş və müasir dövrdə də Rusiyada çap edilən kartoçkalardan istifadə edilir. Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın çap kartokaları vasitəsilə həyata keçirilməsi nəticəsində ölkə daxilində birinci növbədə kitablarn təsvirində vahidlik sistemi yaranır və nəticədə kataloq və kartotekaların tərtibindəki paralelçilik və uyğunsuzluq aradan qaldırılır. Hər bir ölkədə mərkəzləşdirilmiş qaydada çap edilən kartoçkalardakı təsvirlər həmin ölkədə qəbul edilmiş sənədlərin təsvir qaydaları və ya sənədlərin təsvirinə dair müvafiq dövlət standartı əsasında edilir. Bu sözləri eynilə çap kartoçkalarında göstərilən indekslərə də aid etmək olar. Məsələn, Qərbi Avropa ölkələrində buraxılan çap kartoçkalarında təsvir edilən sənədlər əsasən UOT üzrə Rusiyada və MDB ölkələrində çap edilən kartoçkalardakı sənədlər isə qismən UOT, qismən KBT və qismən isə UOT və KBT üzrə birlikdə təsnifləşdirilir. Çap kartoçkasında eyni zamanda təsvir edilən əsərin UOT və KBT üzrə indeksləri göstərilir. Sonrakı işarələr isə kitab palatasının özünə məxsus qeydləridir. Təəssüf ki, son illər respublikamızda maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar Kitab Palatasının fəaliyyəti böhran vəziyyətinə düşmüş və onun bir sıra fəaliyyət növləri ilə yanaşı mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma fəaliyyətində dayandırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya kitab palatası tərəfindən çap kartoçkalrı kitablara yanaşı dövrü və vaxtaşırı orqanları da əhatə edir. Bu kartoçkalardan əsasən respublikanın elmi kitabxanalarında, dövrü mətbuat kataloqlarının və bibliografik kartotekaların təşkilində istifadə edilir. Kitab məhsulunu əhatə edən kartoçkalrı 1927-ci ildən, jurnal və resenziyalara həsr edilmiş çap kartoçkalrı isə 1949-cu ildən nəşr edilir (2, s.266).

Çap kartoçkalarının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onların geniş informasiya daşımından ibarətdir. Belə ki, kitablara və məqalələrə həsr edilmiş çap kartoçkalarında təsvir edilən kitab və məqalədə bibliografik məlumatların olması xüsusi qeyd edilir, daha doğrusu bibliografiyanın hansı səhifələrdə və neçə adda olması haqqında qeydlər edilir.

Şübhəsiz ki, çap kartoçkalarındakı təsvirlərdə bibliografik xarakterli qeydlərin verilməsi kataloqların informasiya imkanlarını daha da genişləndirir və oxuculara müvafiq problem üzrə əlavə mənbələr tövsiyə etmək üçün kitabxanaçıya geniş imkanlar verir.

Kütləvi kitabxanalar üçün nəzərdə tutulan çap kartoçkalarında bibliografik təsvir, təsnifat indeksindən və müəllif işarəsindən əlavə kitabın məzmununu, onun mütaliə vəzifələrini və eləcə də hansı qrup oxucular üçün yazıldığı aydınlaşdırın mülahizələr (annotasiyalar) də verilir. Belə çap kartoçkalarından nəinki kataloq və kartotekalarda, eyni zamanda tövsiyə bibliografik göstəricilərin tərtibində və xüsusən kütləvi kitabxanaların fondlarının komplektləşdirilməsində də istifadə etmək olar. Çünki çap kartoçkalarının kitabxanaların tiplərinə görə bölüşdürülmüş hər bir komplekti bu və ya digər kateqoriyadan olan kitabxanalara yeni nəşrlər haqqında məlumat funksiyası da daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1992-cı ildən başlayaraq respublikanın bütün kitabxanalarında Rusiyada çap edilən kartoçkaların alınması dayandırılmışdır. Buna birinci səbəb SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar vahid informasiya mühitinin də pozulması və nəticədə respublika kitabxanalarına daxil olan rus dilli nəşrlərin yox dərəcəsinə enməsidir. Şübhəsiz ki, belə halda iri komplektlərlə çap kartoçkalarının alınması xüsusən kütləvi kitabxanalar üçün öz əhəmiyyətini itirir.

İkinci səbəb son illər çap kartoçkalarının qiyməti həddindən artıq bahalaşması səbəbindən də həmin kartoçkaların respublikada istifadəsi xeyli məhdudlaşdırılmışdır. Belə vəziyyət respublikanın

kitabxanalarında rus və digər xarici nəşrlərin kataloqlaşdırma prosesinə öz mənfi təsirini göstərir.

Beləliklə, muasir dövrdə Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş kataloq sisteminin bərpa edilməsi və daha da təkmilləşdirilməsi mühüm zərurət təşkil edir və bu vəzifə ilk növbədə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının öhdəsinə düşür. Deməli, kitabxana işinin nailiyyətləri sırasına kataloqlaşdırmanın əsası sayılan mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma da daxil edilməlidir.

Çap kartoçkalari vasitəsilə kitabxanalar birinci növbədə respublika hansı kitabların nəşr olunması haqqında operativ məlumat alırlar ki, bu da kitabxananın yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi işinə yaxından kömək edir. Daha sonra çap kartoçkalarının alınması kitabxana işçilərinə bir tərəfdən təsvir qaydalarını aşılıyır, digər tərəfdən isə onları bu ağır əl əməyindən azad edir. Eyni zamanda çap kartoçkalari kitabxana işçilərinin çox mürəkkəb olan indeksləşdirmə işlərini də xeyli yüngülləşdirir, təsnifat haqqında məlumat verir, mürəkkəb məzmunlu əsərlərin indeksləşdirilməsinə kömək edir, kitabların şifrələnmə prosesini öz öhdəsinə götürür.

Beləliklə, çap kartoçkalari bütün kitabxanaların soraq-bibliografiya aparatının və oxuculara məlumat-bibliografiya xidmətinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, təqribən son 65 il ərzində respublikanın kitabxanalarının soraq-bibliografiya aparatının formalaşmasında və xüsusən kataloq sisteminin inkişafında mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma əvəzədməz rol oynamışdır. 1927-ci ildən başlayaraq Azərbaycan kitabxanaları SSRİ-də, 80-ci illərin sonundan isə Rusiyada mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma xətti ilə buraxılan çap kartoçkalarını müntəzəm surətdə almışdır ki, bu da kitabxana kataloqlarında rusdilli nəşrlərin təsviri, təsnifləşdirilməsi, predmetləşdirilməsi prosesində çox böyük rol oynamışdır.

Şübhəsiz ki, Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma prosesi nöqsansız olmamışdır. Bu işdə təşkilati və metodiki səhvlər də özünü göstərmişdir. Əvvəla kataloqlaşdırma prosesi 1942-1950-ci illərdə dayandırılmışdır. Daha sonra Respublika Kitab Palatası tərəfindən buraxılan çap kartoçkalari yalnız kitabları əhatə etmişdir. Dövrü mətbuat materialları, digər sənədlər (notlar, xəritələr, normativ-texniki sənədlər, təsviri incəsənət materialları və s.) çap kartoçkalari tərəfindən əhatə edilməmişdir. Çap kartoçkalarının nüsxələri xeyli dərəcədə məhdudlaşdırılmış və respublikanın bütün kitabxana-

larına göndərilməmişdir. Respublikanın kitabxanalarının çap kartoçkalari ilə təchiz edilməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada (abunə yolu və ya kitabxana kollektoru tərəfindən) həyata keçirilməmiş və yalnız palata tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu da öz növbəsində kitabxanaların çap kartoçkalari ilə operativ sürətdə təmin edilməsinə ciddi maneçilik göstərmişdir.

Nəhayət, son illər ərzində bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar meydana çıxan çətinliklərlə əlaqədar Respublika Kitab Palatası çap kartoçkalarının nəşrini əvvəlcə xeyli məhdudlaşdırmış və sonralar isə tamamilə dayandırmışdır.

Yaxın vaxtlarda Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma işlərinin yenidən bərpası və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş maddi və təşkilati köməklik göstərilməmə respublikanın kitabxanalarında kataloq sisteminin gələcək inkişafı ciddi problemlər ilə rəstləşəcəkdir. Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma sisteminin qaydaya salınması ilə birinci növbədə, Mədəniyyət Nazirliyi və bütün kitabxana ictimaiyyəti məşqul olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Библиотечное дело: Терминологический словарь.-М.: Книга, 1986.-223 с.
2. Библиотечные каталоги: Учебник. -Изд.2-ое.- М.: Книга, 1977.-С.260-274.
3. Azərbaycan Dövlət kitab palatası. (1925-1975): Yaddaş.-B., 1975.-30 s.
4. Xələfov A., Kazımov R., Bədəlov E. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı.-B., 1986.-287 s.

Сафура Гаджиева

РАЗВИТИЕ ЦЕНТРАЛИЗОВАННОЙ КАТАЛОГИЗАЦИИ И ЗАНЯТИЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАТАЛОГОВ В БИБЛИОТЕКАХ

Резюме

В статье рассмотрены важнейшие вехи развития централизованной каталогизации в Азербайджане, даны ряд рекомендаций по восстановлению этого важного участка библиотечной работы.